

**ВЕЋУ ЗА СТУДИЈЕ ПРИ УНИВЕРЗИТЕТУ У БЕОГРАДУ
РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ
КАНДИДАТКИЊЕ ЈАСМИНЕ Б. АРСИЋ**

ПРЕДМЕТ: Извештај комисије о оцени докторског рада докторанда Јасмине Б. Арсић

Одлуком Већа за студије при Универзитету у Београду, на седници одржаној 18.03.2024. године, именовани смо за чланове Комисије за преглед и оцену докторске дисертације под називом „Анализа чинилаца који су утицали на досезање циљева националне политике лекова са посебним освртом на приступачност лекова у Србији од 1830. до 1941. године“, кандидаткиње Јасмине Б. Арсић (докторске студије при Универзитету, студијски програм *Историја и филозофија природних наука и технологије*). Након прегледа и анализе приложене докторске дисертације, подносимо Већу следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

1.1. Библиографски подаци и научно-истраживачки рад кандидаткиње

Кандидаткиња Јасмина Б. Арсић рођена је у Врању, где је завршила Основну школу „Вук Караџић“ и Гимназију „Бора Станковић“ као носилац дипломе „Вук Стефановић Караџић“. На Фармацеутском факултету Универзитета у Београду је завршила студије фармације 1992. године, а затим је на истом факултету са одличним успехом завршила специјалистичке академске студије на програму *Фармацеутски менаџмент и маркетинг* 13.7.2012. године и здравствену специјализацију из Социјалне фармације 7. 2. 2014. године. Студијски програм мастер академских студија *Исхрана и суплементација* завршила је 12.12.2023. године на Факултету медицинских наука Универзитета у Крагујевцу са просечном оценом 8,78. Мултидисциплинарне докторске студије, програм *Историја и филозофија природних наука и технологије* на Универзитету у Београду, уписала је школске 2014/2015 године, где је успешно положила све предвиђене испите са просечном оценом 9,92. Од 2015. године ангажована је у својству предавача на Фармацеутском факултету Универзитета Привредна академија у Новом Саду. Њена подручја истраживања су: историја фармације, социјална фармација, јавно здравље, организација здравствене делатности, истраживање фармацеутске праксе, фармацеутска етика и деонтологија.

Јасмина Арсић је члан више професионалних удружења: Савеза Фармацеутских удружења Србије (члан Управног одбора Фармацеутског друштва Србије од 2005 до 2010. године), Председништва Секције за историју фармације Савеза фармацеутских удружења Србије, Међународног удружења за историју фармације, Етичког одбора Фармацеутског факултета Универзитета Привредна академија у Новом Саду, Организационог одбора 46. Међународног конгреса за историју фармације 2024. године. Кандидаткиња је коаутор једног уџбеника и једног помоћног уџбеника за студенте Фармацеутског факултета Универзитета Привредна академија у Новом Саду.

1.2. Публиковани научни радови из докторске дисертације

Јасмина Арсић је у досадашњем раду из области теме докторске дисертације објавила 2 рада у међународним часописима из категорије М23, 1 рад у научном часопису из категорије М53, на научним скуповима учествовала је са 14 саопштења, од којих су 3 саопштење са националног скупа штампаних у целини (М63), 2 саопштење са националног скупа штампаних у изводу (М64), 8 саопштења са међународних скупова у изводу (М34) и 1 предавање по позиву на скупу од националног значаја (М62).

Рад у међународном часопису (М23)

1. **Arsić, J.**, Krajnović, D. (2023). Medicines Policy and Drugstores in Serbia Until the Second World War. *Tokovi istorije*, 31(3), 13-38.
2. **Arsić, J.**, Krajnović, D. (2020). Portable medicine chests and supply of medicines in Serbia from the 1830s to the mid-20th century: Analysis of medicines list. *Die Pharmazie-An International Journal of Pharmaceutical Sciences*, 75(9), 443-454.

Рад у часопису националног значаја (М53)

1. **Arsić, J.**, Krajnović, D. (2020). Pharmacy in Serbia: The life and work of a distinguished pharmacist, Velimir Karić (1859-1946). *Pharmaceutical Historian*, 50(2), 33-44.

Конференције и скупови

Саопштења са скупа националног значаја штампана у целини (М63)

1. **Arsić, J.**, Krajnović, D., Arsić, A. (2021). Promena legislativnih zahteva u vezi sa lancem snabdevanja lekovima: primer drogerija u Srbiji u prvoj polovini XX

veka, *Zbornik radova sa XVII Međunarodne konferencije o kvalitetu JUSK-ICQ* 9-11. jun 2021, Beograd: 31-37.

2. **Arsić, J.**, Krajnović, D., Manojlović, J., Kerličan, L. (2017). Portable pharmacies from Serbia in the first half of the XX century In: *A XXVI-a Reuniune națională universală de istoria farmaciei*, In: A XXVII-a Reuniune națională universală de istoria farmaciei, Drobeta, Turnu Severin, România: Societatea Română de Istoria Farmaciei: 42-50.

3. **Arsić, J.**, Krajnović, D., Manojlović, J., Milošević Georgiev, A. (2015). Price list of Kusakovic's pharmacy. *Proceedings of the 42nd International Congress for the History of Pharmacy*, September 2015, Istanbul, Turkey: 552-557.

Саопштења са скупа националног значаја штампана у изводу (M64)

1. **Arsić, J.**, Krajnović, D. (2022). Prikaz jednog nadzora nad kvalitetom rada apoteka u Beogradu 1888. godine. VIII Kongres farmaceuta Srbije sa međunarodnim učešćem, 12–15. oktobar 2022. Beograd, Srbija, *Arhiv za farmaciju*, 72: S375–S376. PH-PP10.

2. **Arsić, J.**, Krajnović, D. (2018). Doprinos Velimira Karića razvoju apotekarske službe i farmaceutske profesije u Srbiji na prelazu između XIX i XX veka. *Arhiv za farmaciju*, 68 (3): 812-813.

Саопштења са међународних скупова штампана у изводу (M34)

1. **Arsić J.**, Krajnović D. (2022). The Idea of Public Health: The Control of Poison Trade in Drugstores in Serbia From the End of the 19th Century Until the 1940s. *45th International Congress for the History of Pharmacy*, Milan, Italy, 7-9 September, 2022:107.

2. Krajnović D, **Arsić J.**, Marković M. (2022). The Pharmacy Sector in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the Beginning of the Third Decade of the 20th Century. *45th International Congress for the History of Pharmacy*, Milan, Italy, 7-9 September, 2022: 110.

3. **Arsić, J.**, Krajnović, D. (2021). Inspection visits of the drugstores in Belgrade in 1935, *National Congress of Pharmacy in Romania, Pharmacy: From Innovation to Good Pharmaceutical Practice*, Bucharest, Romania, 15th – 17th September, 2021, Congress book: 70.

4. **Arsic, J.**, Krajnovic, D. (2019). Large inspections of pharmacies in Belgrade and the newly liberated parts of Serbia since the late 19th century, *10th International*

Pharmaceutical Conference „Science and Practice 2019” Lithuanian University of Health Sciences, Faculty of Pharmacy, Kaunas, Lithuania, November 15 2019: 27.

5. **Arsic, J.**, Krajnovic, D. (2019). Expanding pharmacy network: on the trace of the advertisement for the opening the 15th Belgrade pharmacy at the beginning of the 20th century. *Proceeding of the 4th Congress of Pharmacists in Bosnia and Herzegovina*. 10-13. October 2019: 103-104.

6. **Arsic, J.**, Krajnovic, D. (2019). Inspection visits of pharmacies in the Kingdom of Serbia at the beginning of the 20th century. *44th International Congress for the History of Pharmacy*, Washington, USA, September 2019: 71.

7. **Arsic, J.**, Krajnovic, D., **Arsic, S.**, Manojlovic, J., Milosevic Georgiev, A. (2017). Analysis of the regulatory requirements for the Content of Portable Medicine Chests in Serbia (XIX – XX centuries), *43rd International Congress for the History of Pharmacy, Warsaw*, 12-15 September, 2017: 12-15.

8. Krajnovic, D., **Arsic, J.**, **Arsic, S.** (2017). The relationship between pharmacists and physicians who owned the license for portable medicine chests in the 1930's in Serbia. *43rd International Congress for the History of Pharmacy*, September 2017: Warsaw, Poland, 87.

Предавање по позиву на националном скупу штампано у изводу (M62)

1. **Arsić, J.** Krajnović D. (2022). Implementacija zakonskih propisa u vezi sa oglašavanjem lekova u Srbiji od druge polovine XIX do prve polovine XX veka. VIII *Kongres farmaceuta Srbije sa međunarodnim učešćem*, 12–15 oktobar 2022. godine, Beograd, Srbija, Arhiv za farmaciju, 72: S72–S73 IL 30.

Наведени радови су повезани са тематиком докторске дисертација кандидаткиње и чине солидну основу за израду докторског рада.

1.3. Кратак приказ докторске дисертације

Докторска дисертација под насловом „Анализа чинилаца који су утицали на досезање циљева националне политике лекова са посебним освртом на приступачност лекова у Србији од 1830. до 1941. године“, кандидаткиње Јасмине Б. Арсић, је структурирана у шест поглавља са издвојеним потпоглављима: 1) УВОД (стр. 1 до 4); 2) ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И ХИПОТЕЗЕ (стр. 5 до 7); 3) МЕТОДОЛОГИЈА (стр. 8 до 9); 4) РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА (стр. 10 до 139); 5) ЗАКЉУЧЦИ (стр. 140 до 143); 6) ЛИТЕРАТУРА (од

144 до 157). Докторска дисертација укључује сажетак на српском и енглеском језику, као и одговарајуће прилоге: списак публикованих и саопштених радова који чине део докторске дисертације, прилог са списком слика и табела, кратка биографија кандидата и потписане изјаве кандидата о ауторству, истоветности штампане и електронске верзије и коришћењу докторске дисертације (лиценца CC BY-NC-ND).

Дисертација је написана на укупно 157 страна (почевши од Увода, закључно са пописом литературних навода), јасним и прегледним стилем и садржи 24 табеле, 12 слика и 200 библиографских навода цитираних *Chicago Manual* стилем.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања је анализа чинилаца који су утицали на настанак и развој политике лекова у Србији у периоду од 1830. до 1941. године, развој мреже установа за снабдевање лековима и њен утицај на приступачност лекова становништву. Истраживање приступачности лекова становништву на примарном нивоу здравствене заштите обухватило је све организационе облике апотека (јавне апотеке, приручне апотеке лекара, приручне апотеке Уреда за осигурање радника и приручне апотеке здравствених задруга). Поред апотека, предмет анализе су дрогерије на мало, које су у преломним тачкама регулисања дрогеријског питања на територији Србије крајем XIX века, биле укључене у директно снабдевање становништва, као и веледрогерије, које су од двадесетих година XX века лековима снабдевале апотеке и друге здравствене установе. Општи циљ докторске дисертације је да се прикаже развој политике лекова у одређеним деловима Србије, која је омогућила да се шири приступ лековима становништву у периоду од 1830. до 1941. године. Специфични циљеви истраживања су јасно дефинисани и подељени на четири целине:

1. Анализа друштвених чинилаца који су утицали на стварање политике лекова: а) промена регулативе; б) промене друштвено-политичког уређења на просторима Србије; в) почетак социјализације и економски утицајиг) промена услова за оснивање здравствених установа и појава социјално-хигијенских установа као нових субјеката који су имали одређене везе са снабдевањем лековима; д) промена социјалних прилика у земљи и социјализација здравствене службе.
2. Анализа унутрашњих чинилаца који су утицали на стварање политике лекова: а) захтеви за фармацеутским кадровима у вези промета лекова; б) организација апотекарске делатности у различитим облицима здравствене службе који су имали за циљ да се повећа физичка приступачност лекова.

3. Анализа компоненти политике лекова које се односе на: успостављање и развој регулативе у области снабдевања лековима, приступачност лекова становништву и безбедности пацијената.
4. Истраживање области надзора над прометом лекова и отрова као једног од циљева националне политике лекова у домену приступачности лекова и безбедности пацијената.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

На основу дефинисаног општег и специфичних циљева докторске дисертације, постављено је пет хипотеза:

Хипотеза 1. Политика лекова у Србији у периоду од 1830. до 1941. године омогућила је развој мреже установа за снабдевање лековима према потребама становништва реалним могућностима земље и кадровским потенцијалима.

Резултати истраживања су показали да се у Србији постепено градила мрежа установа за снабдевање лековима која је одражавала еволуцију друштва и политике лекова у периоду од 1830. до 1941. године. Јавне апотеке су имале кључну улогу, као здравствене установе које су обезбеђивале доступност лекова провереног квалитета. Паралелно са развојем апотекарске мреже, развијале су се и приручне апотеке, као идеја здравствене власти да се повећа доступност лекова у местима где није било апотека, што може оправдати потребу законодавства да приступи овим решењима. Мрежа установа за снабдевање лековима је тек са појавом првих веледрогерија, достигла свој развој према реалним могућностима земље и кадровским потенцијалима. Усмеравање на државни надзор, дефинисање реона за отварање апотека и примена претходног премештања апотеке унутар реона, били су неопходни кораци у развоју апотекарске мреже у Србији у прве четири деценије XX века. Анализом целокупног периода од 1830-1941. можемо закључити да је Хипотеза 1 важила у свим обрађеним периодима.

Хипотеза 2. Друштвени чиниоци утицали су на повећање приступачности лекова становништву организовањем различитих облика установа за снабдевање лековима. Јавне апотеке су имале кључну улогу у снабдевању лековима провереног квалитета. У условима слабо развијене апотекарске мреже, идеја здравствене власти била да се повећа доступност лекова кроз систем приручних апотека у местима где није било апотека, што може оправдати

потребу законодавства да приступи овим решењима. Централизиција власти и апсолутизам, као политички фактори, одразили су се на политику лекова у смислу социјализације постојећих здравствених установа и појаве нових облика установа за снабдевање лековима. Резултати истраживања у вези са друштвеним чиниоцима који су утицали на повећање приступа лекова становништву потврђују Хипотезу 2, да се различитим облицима установа за снабдевање лековима утицало на повећање приступачности лекова становништву, али да различити облици установа нису међусобно биле комплементарне, односно биле су међусобно слабо повезане.

Хипотеза 3. Унутрашњи чиниоци утицали су на повећање друштвене видљивости апотекара као носиоца функције јавног здравља.

Резултати истраживања подржавају Хипотезу 3 и показују су унутрашњи чиниоци имали суштински утицај на друштвену видљивост апотекара, као носиоца јавноздравствене функције. Ово је било кључно не само у борби између фармацеута у различитим секторима, већ и за пружање квалитетних и доступних лекова становништву, што чини важан допринос јавном здравству. Сукоб између два супротстављена ентитета: пословног и професионалног унутар фармацеутске професије, био је присутан од самог почетка развоја политике лекова у Србији и додатно је компликовао регулисање ове области. Одузимање стечених права и увођење нових институција, попут здравствених задруга, дубоко су трансформисали апотекарску делатност. Појава социјализације била је симптом надоласећих реформи које су стварале услове за етатизацију апотекарске службе у четвртој деценији XX века, чиме се потврђује Хипотеза 3.

Хипотеза 4. Развој регулативе, обезбеђење приступа лековима и контрола њиховог квалитета чинили су важан оквир за развој апотекарске службе.

Иако су биле основане приватним капиталом и вођене од стране приватних лица, јавне апотеке су биле уређене и контролисане од стране државе, а специфичност концесионог система одређивао је баланс између приватне иницијативе и државне контроле. Доношење правила, спискова лекова и отрова и закона о промету лекова и отрова, представљало је одраз политике лекова која је обликована различитим друштвеним, економским и здравственим потребама. Промене у регулативи и организацији установа за снабдевање лековима, допринеле су унапређењу здравствене безбедности и контроли лекова у Србији, чиме се потврђује Хипотеза 4.

Хипотеза 5. Праћење надзора над квалитетом одређених лекова и фармацеутских облика

лекова који су били ограничено доступни што је утицало на приступачност лекова, као једног од циљева националне политике лекова.

Праћење надзора над квалитетом одређених лекова и фармацеутских облика лекова, као и других производа у вези са здрављем, значајно је утицало на приступачност лекова само у апотекама. Апотеке остају са најширим асортиманом, чиме се јасно указује на бригу власти о јавном здрављу. Увођење списка лекова и отрова са јасно дефинисаним правилима контроле и ограничене доступности, одразило се на дистинкцију у пословању аптека, дрогерија и трговачких радњи, чиме је потврђена Хипотеза 5.

4. Кратак опис садржаја дисертације

У уводном делу рада објашњен је појам политике лекова уз историјски осврт на затечене здравствене прилике у Србији до 1830. године и мултидисциплинарни приступ теми који укључује области истраживања медицинских (фармацеутских наука и јавног здравља) и друштвено-хуманистичких наука (историје, антропологије, социологије) (од 1. до 4. стране). У другом делу рада су приказани предмет, циљеви и хипотезе истраживања (од 5. до 7. стране).

У трећем делу рада описан је методолошки оквир истраживања, који је подређен предмету, структури рада и постизању постављених циљева истраживања (од 8. до 9. стране). Развој политике лекова се пратио на основу следећих компоненти: а) настанак и развој националне регулативе и обезбеђење квалитета лекова; б) људски ресурси у области лекова; в) приступачност лекова. Историјски метод коришћен је током целог истраживања, посебно за приказ настанка и развоја политике лекова и обраду архивских докумената. У анализи садржаја, пажња је усмерена на све релевантне писане документе и садржаје који дају увид у хронологију настанка и развоја политике лекова.

Компаративна метода коришћена је за упоређивање развоја мреже установа за снабдевање лековима у различитим периодима и садржаја лекова.

Резултати истраживања и дискусија су приказани у четвртом делу рада кроз једанаест потпоглавља на следећи начин (од 10. до 139. стране): у прва четири потпоглавља приказује се промене друштвено-политичког уређења у периоду од 1830. до 1882. године; од 1882. до 1918. године; развој апотекарске мреже у Србији и период од 1918. године. Питање мреже приручних аптека анализирано је у петом потпоглављу. У шестом потпоглављу анализира се промет лекова и отрова у трговачким радњама, дрогеријама и апотекама. У седмом потпоглављу анализира се оснивање дрогерија на мало и велико и дрогеријско питање. У осмом потпоглављу резултата анализира се промет и контрола отрова од тридесетих година XX века. У потпоглављу девет, приказан је и анализиран надзор над радом дрогерија. У десетом потпоглављу резултата приказано је решење дрогеријског питања и ликвидација дрогерија на мало. Организација апотекарске

службе и снабдевање лековима пред почетак Другог светског рата анализирани су у једанаестом потпоглављу. У поглављу пет су приказани закључци са препорукама за даља истраживања. Рад се завршава прегледом литературе.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

У поглављу Резултати и дискусија су на свеобухватан и јасан начин приказани оригинални резултати, а дискусија је обухватила анализу и разматрање добијених резултата са критичким освртом на резултате претходних истраживања у областима које имају додирних тачака. Докторска дисертација Јасмине Б. Арсић представља оригинални научни рад мултидисциплинарног карактера. Научни допринос је вишеструк и испољава се у систематичној, критичкој и свестраној анализи утицаја различитих и међусобно условљених чинилаца, на еволуцију политике лекова у Србији у периоду од 1830. до 1941. године, кроз приказ развоја мреже различитих облика установа за снабдевање лековима. Резултати истраживања пружају значајан допринос у идентификовању и анализи сложених друштвених, политичких, историјских и културних чинилаца на друштвену улогу фармацеута, као носиоца функције јавног здравља. Резултати спроведеног истраживања су потврдили да су се промене политичких приоритета одражавале на промену фокуса политике лекова са комерцијалног на здравствени, што је допринело диференцијацији унутар фармацеутске професије на дрогеристе и апотекаре. Унутрашњи чиниоци су се одражавали на борбу апотекара и дрогериста за очување личних и професионалних интереса у снабдевању лековима. Појава нових социјално-медицинских установа потврдила је да су различити облици организовања установа за снабдевање лековима, са једне стране повећавали доступност лекова, али су истовремено доводили до смањења професионалног идентитета фармацеута. С друге стране, резултати истраживања приказани у овој дисертацију пружају доказе да су промене у регулативи и организацији установа за снабдевање лековима, допринеле унапређењу здравствене безбедности и контроли лекова у Србији.

Даља истраживања потребно је усмерити на оне спољашње чиниоце који су посебно допринели појави различитих облика здравствене службе које су преузимале улогу у снабдевању лековима од двадесетих година прошлог века и појави социјализације апотека.

6. Закључак

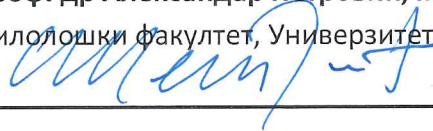
Докторска дисертација Јасмине Б. Арсић је реализована у складу са одобреном темом, а изнети резултати су оригинални и значајни. На основу претходно наведеног,

Комисија са задовољством предлаже Већу за студије при Универзитету у Београду да прихвати позитивну оцену кандидата Јасмине Б. Арсић под насловом „Анализа чинилаца који су утицали на досезање циљева националне политике лекова са посебним освртом на приступачност лекова у Србији од 1830. до 1941. године“ и одобри јавну одбрану.

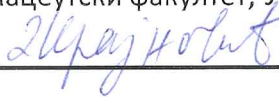
У Београду, 15. 04. 2024. године

Комисија у саставу:

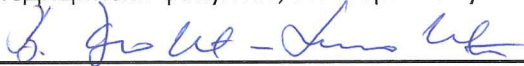
1. Проф. др Александар Петровић, ментор
Филолошки факултет, Универзитет у Београду

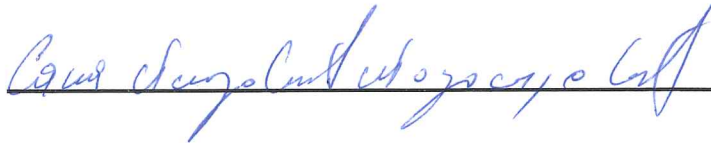
2. Проф. др Душанка Крајновић, ментор
Фармацеутски факултет, Универзитет у Београду

3. Проф. др Весна Бјеговић-Микановић
Медицински факултет, Универзитет у Београду

4. Др Сања Петровић Тодосијевић, виши научни сарадник
Институт за новију историју Србије

5. Др Јелена Ђурић, научни сарадник
Институт друштвених наука, Универзитет у Београду

